

РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНЕ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: РЕЛІГІЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. В українському суспільстві спостерігається зменшення авторитету моральних орієнтирів та моральності. Гостро постають питання духовності. Одними з найбільш дієвих засобів розвитку духовних цінностей в Україні є запровадження в загальноосвітніх школах навчальних курсів духовно-морального спрямування. Сензитивним періодом для цього вважається молодший шкільний вік.

В умовах трансформації українського суспільства проблема релігійно-морального виховання, а відтак і навчання дітей, викликає жваві дискусії в середовищі релігієзнавців, конфесійних ієрархів, педагогів, батьків, громадськості. Суперечливим, насамперед, постає сприйняття чи несприйняття потреби в релігійній освіті учнів світських навчальних закладів. До того ж, функціональність релігійного виховання неоднозначна.

Ці та інші реалії спонукають до детального розгляду питання про доцільність релігійно-морально виховання, зміст його організації й забезпечення в початковій школі.

Релігійно-моральне виховання і навчання в Україні набуває гостроти обговорення. Проблеми і перспективи взаємодії світської й релігійної систем освіти в Україні висвітлюються в сучасних дослідженнях релігієзнавців: Бабія М., Заковича М., Здіорука С., Колодного А., Кислого А., Кральнока П., Сагана О. та інших. Психолого-педагогічні пояснення доцільності релігійного й духовного виховання висвітлюються в наукових працях Беха І., Вишневського О., Сухомлинської О., Тхоржевської Т., Мицишин І. та ін.

Серед теоретико-методичних доробок небагато чисельними, але відомими є посібники й підручники для учнів молодшого-середнього шкільного віку та вчителів, за

* Ковцуняк С. – кандидат філософських наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

авторством Андрухів І., Вихруца А., Влад М., Жуковського В., Огірка О., Каліберди Г., Сохань Г. та інших.

Дослідники по-різному розглядають побудову концепції роботи з релігійно-морального виховання дітей. В наукових колах активно обговорюються проблеми викладання християнської етики в світських школах. Обговорення питань морально-релігійного виховання відбувається на наукових конференціях, практикумах, семінарах, що організовуються на базі вищих навчальних закладів, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, обласних та районних управлінь освіти. Взаємозв'язку моралі–релігії–свободи віросповідання–освіти присвячуються численні публікації в наукових вісниках релігієзнавчої тематики. Іноді простежується тенденційне бачення дослідниками й практикуючими педагогами процесу організації морально-релігійного виховання. Відтак, проблема релігійно-морального формування особистості, починаючи від сензитивних періодів, потребує ґрунтовного вивчення.

Об'єкт дослідження – релігійно-моральне виховання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження – теоретико-методичне забезпечення релігійно-морального виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи засобами християнської етики.

Метою статті є релігієзнавчий аналіз стану й перспектив ефективності релігійно-морального виховання молодших школярів, що вивчають християнську етику.

Досягнення мети спонукає до розв'язання наступних завдань:

- визначити актуальні проблеми, що супроводжують процес вивчення християнської етики в школі;
- здійснити компаративний аналіз найбільш відомих чинних програм, передбачених для організації релігійно-морального виховання учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл України;
- виокремити ефективні релігієзнавчо-педагогічні підходи до уроків християнської етики на основі ознайомлення з провідним досвідом роботи в Україні; узагальнити здобутки й окреслити перспективи їх оптимізації в процесі творення світогляду дитини молодшого шкільного віку.

Для реалізації завдань керувалася релігієзнавчими та загальнодидактичними принципами. В ході дослідження використовувались загальнонаукові методи, а також метод зіставлення, що стосувався змісту альтернативних програм навчання християнської етики в школі.

Основний зміст статті. Історія відродження релігійно-морального виховання дітей і молоді України простежується, починаючи з 1992 року, коли у загальноосвітніх навчальних закладах Галичини рішеннями органів місцевого самоврядування введено експериментальний факультативний предмет "Основи християнської моралі".

У подальшому, з поступовим наростанням зацікавленням до предмету, в ряді адміністративно-територіальних одиниць країни продовжують впроваджуватися курси духовно-морального спрямування.

У 2005 р. Міністерство освіти і науки України видає наказ "Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства". З метою дотримання статті 35 Конституції України щодо "права кожного на свободу світогляду і віросповідання", батькам надано правову можливість вільного вибору факультативних курсів морально-етичної проблематики.

Традиція вивчення християнської моралі набуває поширення. У 2008/2009 навчальному році вивчення християнської етики відбувалось у 37,4 % шкіл України [Про підсумки розвитку загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти у 2008/2009 навчальному році та завдання на 2009/2010 навчальний рік: Інформаційно-аналітичні матеріали до підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України 26 серпня 2009 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела: http://209.85.129.132/custom?q=cache:3EUJO2FoeFEJ:www.mon.gov.ua/newstmp/2009_1/19_08/inf]. На сьогодні динаміка продовжує зростати.

Разом із географічним поширенням кількісно збільшується змістове багатоманіття навчальних курсів морально-релігійного напрямку: "Розмаїття релігій і культур світу", "Історія релігій", "Історія релігій світу і духовна культура", "Історія світових релігій", "Християнська етика в українській культурі", "Етика християнської моралі", "Основи православної культури", "Християнська етика", "Християнська культура", "Етика: духовні засади", "Основи Православної культури Криму", "Основи мусульманської культури Криму" "Біблійна та християнська етика", "Етика і мораль", "Моральне виховання", "Основи християнської моралі та етики", "Психологія духовного розвитку", "Православна етика", "Добротолубіє", "Криниці духовності.

Біблія як текст: морально-етичний канон та естетичний феномен", "Основи релігієзнавства", "Цікава Біблія" тощо.

Попри кількісні показники запровадження релігійно-морального виховання в школі, науковці релігієзнавці й практикуючі педагоги, що викладають християнську етику в школі, говорять про значні труднощі.

Методологічна та теоретична основа дослідження. Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах схвалено колегією Міністерства освіти і науки України [Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування [електронний ресурс] / Колегія Міністерства освіти і науки України. Рішення 29.06.2006 Протокол № 8/1-2. – Режим доступу до джерела: <http://uazakon.com/document/fpart16/idx16792.htm>].

Зміст та спосіб вивчення предметів релігійно-морального спрямування, згідно Концептуальних засад, формується на наступних принципових положеннях:

- свободи совісті та світогляду, що передбачає право вибору на підставі світоглядних переконань учнів та їхніх батьків у рамках вивчення предметів духовно-морального спрямування. Навчальні курси духовно-морального спрямування не є безпосереднім навчанням релігії або атеїзму, не включають релігійні обряди (зокрема, здійснення колективної молитви), не ставлять за мету залучення до певної конфесії, не нав'язують учням релігійних або атеїстичних переконань, а слугують фундаментом для усвідомленого вибору дитиною духовних та моральних норм;

- доступності, що передбачає врахування вікових та психологічних особливостей кожного учня і доступність матеріалу, його адаптованість до вікових особливостей;

- практичної цілеспрямованості, що передбачає орієнтування учнів на свідоме використання набутих знань, цінностей та моральних принципів у реальному житті;

- випереджального духовно-морального розвитку особистості, коли духовні надбання мають посідати провідне місце порівняно з інтелектуальними здібностями, а останні виступають засобом розвитку духовності людини; коли отримані знання слугують для профілактики негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до шкідливих впливів соціального середовища;

- культуровідповідності та полікультурності, що передбачає знання особливостей духовної, моральної і культурної традиції українського народу, шанобливе ставлення до духовних і культурних цінностей та традицій, відмінних від власної нації, релігії, культури;

- системності та інтегративності, що передбачає наступність і безперервність, постійне ускладнення та урізноманітнення змісту і напрямів розвитку моральних чеснот. Комплексність та інтегрованість, які полягають у наявності широких міжпредметних зв'язків, використанні напрацювань вітчизняної та світової педагогіки, у взаємодії навчання і виховання, об'єднанні усиль сім'ї, школи, позашкільних закладів, дитячих об'єднань у виновному процесі.

Особливістю програми курсу "Основи християнської етики", згідно положень вищезгаданих Концептуальних засад, має стати акцентування у вивченні предмета на традиційних для України християнських духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення Біблії як однієї з фундаментальних основ християнського світогляду. Разом з тим, повинно бути передбачено інформування учнів про основи духовності, моралі та культури інших світових релігій. Особливістю програми курсу "Основи релігійної етики" є акцентування у вивченні предмета на визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення першоджерел відповідних релігій. Разом з тим, передбачається інформування учнів про християнські духовні, моральні і культурні цінності.

Зміст занять передбачено наповнювати матеріалом країнознавчого, загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівнів, широко використовувати індивідуальний досвід учня, залучати та використовувати матеріали з життя. Важливим є формування у батьківської громадськості позитивного сприйняття набутих учнями знань, спільної організації з батьками різних форм виховної роботи. Окреслені засади взаємопов'язані і складають систему побудови відповідних курсів та методів їх вивчення.

Таким чином, ці та інші положення Концептуальних засад щодо впровадження навчальних курсів духовно-релігійного спрямування є важливим чинником у подальшій роботі з окресленої проблеми.

Однак, постає виразна потреба створення типових програм з релігійно-морального виховання й навчання дітей, на які зможуть орієнтуватися практикуючі педагоги, батьківська громадськість. Безпосередньо на цьому наголошують як науковці-релігієзнавці, так і вчителі християнської етики.

О. Саган констатує, що є проблеми зі змістом методичних напрацювань та підручників для вчителів і дітей, а тому для даних курсів слід підготувати відповідні підручники або ж розробити одну, проте значно розширену, програму, яка дасть можливість вчителю адаптувати її відповідно до власних реалій і знань. Релігієзнавець переконаний, що уроки з релігійного навчання й виховання повинні залишитись в статусі факультативів, однак ці факультативи не повинні ставати об'єктом маніпулювання з боку дирекції шкіл чи місцевих відділів освіти, не можуть вирізнятися вузько церковним характером [Саган О. Запровадження "християнської

етики" як актуальна проблема релігійного життя // Українське релігієзнавство. - 2005.- №4. - С. 46].

Програма навчання й виховання з християнської етики визначає цілеспрямовану систему роботи в даному напрямі. Її актуальність набуває гостроти впровадження й в умовах міжконфесійної конкуренції в Україні. Говорячи про це, П. Кралюк зауважує, що деякі конфесії, щоб вистояти в конкурентній боротьбі й, по можливості, розширити свою сферу впливу, не обмежуються традиційними засобами, а вдаються до нових форм. Фактично такою новою формою для них є викладання християнської етики в школі. Завдяки цьому предмету вони сподіваються закріпити свої позиції серед підростаючого покоління [Кралюк П. Викладання християнської етики як проблема українського суспільства // Там само. - С. 91-96]. Найбільш активними в даному плані, за спостереженнями П. Кралюка, є греко-католики й протестантські Церкви. Для перших християнська етика фактично перетворилася в своєрідний засіб катехизації в умовах світської школи; для протестантів, що займаються активним місіонерством у різних регіонах, з допомогою викладання християнської етики в школах представники цих конфесій сподіваються прищепити молодим людям певні погляди, стереотипи сприйняття, які є близькі їм і в перспективі могли б спрацювати на їхню користь. Зокрема, вони орієнтують викладання християнської етики на біблеїзм, власне, вивчення біблійних текстів, на критику деяких наукових теорій.

В даному аспекті, на захист відокремлення школи від Церкви виступають Бабій М., Колодний А., Яроцький П. та інші, наголошуючи, що робляться спроби клерикалізувати заклади освіти, перенести у загальноосвітню школу, а подекуди й у вищі навчальні заклади атмосферу міжконфесійного суперництва, міжцерковного протистояння православних Церков в Україні (зокрема Московського і Київського патріархатів), Греко-Католицької, Римо-Католицької чи протестантських Церков. Це негативно позначається на морально-психологічній атмосфері самих дітей, відносинами між педагогами й учнями, батьками учнів і вчителями християнської етики [Бабій М., Колодний А., Яроцький П. Про дотримання принципу відокремлення школи від Церкви // Там само. – С. 140-147].

Отже, поліконфесійність українського суспільства задає одну з важливих тем для дискусій відносно спрямованості й змісту релігійного виховання. Лідери релігійних організацій відстоюють положення про конфесійне навчання й виховання в світських школах, що може спричинити ангажоване розуміння релігії й унеможливити екуменічні настрої учнів. З цим положенням може не погоджуватись сім'я, школа, громадська думка.

Для гостроти тлумачення можна наводити приклади участі не лише священнослужителів традиційних християнських конфесій, але й релігійних лідерів, що приходять в школи від неохристиянських релігійних течій, наприклад харизматичних рухів, світогляд яких може більшістю батьками категорично заперечуватись. Ось тут, вважаю, дійсно проявляється свобода вибору та свобода віросповідання з боку батьків, дітей.

Помітним моментом в роботі вчителів є співпраця з певною конфесією. Іноді, вже в початкових класах, проводяться "бінарні" уроки за активною участю представників духовенства (священнослужителів, монахів чи монахинь). Очевидно, на такі виняткові уроки батьки погоджуються, але уявімо: як можуть зреагувати окремі з них, коли до учнів в клас прийде зі специфічним викладом уроку хтось із неочікуваних конфесійних представників, відповідно – вчитиме про вузько-конфесійні догмати. Ймовірно, "золотою серединою" в даному випадку, можливо певним виходом із критичного становища, є використання окремих методичних прийомів навчання дітей, що застосовуються багатьма релігійними організаціями. Так, катехизаційно-методичним інструментарієм, що до вподоби дітям, є релігійні пісні (на уроках – це християнські пісні, або пісні, зміст яких наближений до теми); діти охоче виконують фізичні хвилинки під музичний супровід чи цитовані слова; залюбки використовують зображувальну діяльність для вираження морально-релігійних емоцій. Очевидно завдяки цьому слід посилити індивідуальну та гурткову роботу з учнями в цьому напрямі.

Аналізуючи джерела й матеріали, дотичні до проблеми даного дослідження, слід констатувати, що на сучасному етапі (порівняно з 1992 роком) йде мова як про здобутки, так і про недоопрацювання чи помилки у впровадженні християнської етики в школі. Беззаперечний позитив полягає в намаганні працювати з даним предметом; баченні наявних проблем; використанні методичних навиків недільних шкіл релігійних організацій.

Найпомітніша роль в навчально-виховному процесі відводиться вчителю. Значним мінусом в цьому контексті є домінуюча проблема кваліфікації вчителя християнської етики. Так, на жаль, у практиці шкіл спостерігається, що уроки християнської етики проводять вчителі початкових класів, вчителі фізичного виховання, української мови й літератури, вчителі з будь-якого іншого предмету, які, в кращому випадку, - пройшли 3-х місячні конфесійні курси (зазвичай на заході України це греко-католицькі курси), а в протилежному випадку – викладання уроків християнської етики для таких вчителів-предметників – це формальне довантаження до повного забезпечення годин вчительської роботи з дітьми (в такому разі, будь-які світоглядно-релігієзнавчі засади – не закон, робота носить хаотичний характер).

Таким чином, постає питання кваліфікованої роботи з християнської етики. Спостереження на таких уроках в школах дають підстави стверджувати, що вчителі надзвичайно мало уваги приділяють їх якості (змісту, методам і засобам едукації відповідно до релігієзнавчих, дидактичних, загальнохристиянських основоположних засад), а відтак вважаємо, що існує важлива проблема напрацьовування ефективно нового досвіду роботи.

Вчителів християнської етики, потрібно, в порівнянні з іншими вчителями, усвідомлювати, що саме він є особливим взірцем для наслідування, а норми, про які говорить, є життєвими орієнтирами в його життєдіяльності.

Оскільки урок християнської етики носить факультативний характер, а керівники школи іноді не вимагають попередньо підготовлених планів-конспектів уроків з християнської етики, відповідно – останні часто відсутні. Очевидно, в педагогічній діяльності вчитель християнської етики повинен керуватися креативними підходами, водночас свобода його вчинків не може приводити до безсистемності в навчанні, не маніпулює довірою батьків і дітей. На допомогу вчителю може прийти провідний педагогічний досвід роботи. Для прикладу звернемо увагу на активну творчу діяльність в цьому контексті педагогів Влад М., Сохань Г. та ін. Викликають зацікавлення авторські оригінальні розробки, наприклад, "Морально-релігійне виховання дітей за педагогічними ідеями Софії Русової" (Г. Дяків-Михайлюк) тощо.

Основним орієнтиром роботи і передачі досвіду з християнської етики є чинні типові програми навчання й виховання, брак яких, а також створених на основі них підручників для учнів і навчально-методичних посібників для вчителів в Україні помітно відчувається. Оскільки сензитивним періодом для морально-релігійного виховання й навчання є молодший шкільний вік, який є основоположним у подальших кроках в даному напрямі, то насамперед йому приділимо увагу в даному дослідженні, визначимо вимоги навчальних програм з християнської етики для учнів початкових класів.

На Заході України, в Галичині, дієвою є програма «Християнської етики», первинно укладена у Львові (1997 рік) (подібною до неї є Програма, що діє на Буковині). В її пояснювальній записці **декларується** (жирний шрифт – С.К.), що складена без конфесійної тенденційності, носить екуменічний характер, адаптована до багатоконфесійності. Зміст програми пристосований до національної основи, в ній використаний педагогіко-виховний досвід українського народу, враховуючи його менталітет. Очевидно, декларативні положення вимагають адекватного застосування.

Враховуючи те, що на уроках християнської етики дітям прищеплюється низка добрих моральних почуттів (співчуття, милосердя, любов та ін.), керуючись навчальними Програмами вчителі християнської етики катехитично-дидактичним методологічним інструментарієм: читання Святого Письма, слухання духовної музики, ознайомлення з елементами іконографії, спів, малювання, поезія, конкурси, інсценізації тощо [Християнська етика: Програма предмету: 1-11 класи (з додатком програм для I – IV класів, 2003 рік). – Львів, 1997. – С.5]. Вивчення християнської етики у кожному класі розраховане на 30-32 години, а вкінці курсу передбачені узагальнюючі уроки.

Християнська етика в означеній програмі представлена для молодших школярів (1-4 класи) за розділами, що мають оригінальне звучання: "Дивосвіт", "Родина, рід, народ", "Добро і зло". На жаль, програма упускає план навчання для четвертого класу (в практиці школи розділ "Добро і зло" часто триває і в наступному навчальному році); зміст навчального матеріалу часто дублюється; спостерігаються невизначні диференціювання змісту навчального матеріалу між початковими класами.

Отже, реалізація декларованих положень програми залежить від багатьох факторів, важливим з яких є належна релігієзнавча освіта вчителя християнської етики.

У формуванні духовності дітей не слід орієнтуватись на хвилиний успіх чи швидку віддачу, а на результати, які можливо не одразу яскраво помітні, та про які буде говорити життя дитини в наступних її вікових періодах. Відомо, що організація навчання здійснюється і в позаурочний час. До таких видів роботи відноситься гурткові та індивідуальні заняття.

Нашу увагу в цьому контексті привернув Методично-практичний посібник з етики віри та релігієзнавства – "Духовно-моральне виховання молодших школярів", створений на допомогу вчителю (вихователю) з метою кращого засвоєння змісту книги для дітей "Біблійні історії" під час гурткової та індивідуальної роботи [Духовно-моральне виховання молодших школярів: методично-практичний посібник з етики віри та релігієзнавства) / Упорядники: Г.А. Каліберда, Л.А. Лисяк. – Полтава, 2005]. Рекомендації посібника є прикладом альтернативних підходів до вирішення питання морально-релігійного виховання в позаурочний час. Автори рекомендацій зауважують, що цю роботу слід виконувати поетапно з ускладненнями завдань. Особливий наголос потрібно робити на естетико-етичному факторі. Пропонується засобами театралізації, образотворчого мистецтва (через зовнішні видимі форми рослинного, тваринного світу, красу людини), та засобами музики, співу, ремесел, літератури навчити дітей спостерігати і відтворювати Вічну Красу як первообраз естетичних форм. Проводячи урок, слід широко використовувати наочність: відео, компакт-диски, картини, слайди, ікони, вироби декоративно-прикладного мистецтва, Біблію, художню літературу,

музичний супровід та ін., що збагачує педагогічну майстерність з викладання християнської етики. Дітям пропонується різноаспектна самостійна робота. Для учнів 3-їх, 4-їх класів рекомендують проводити тести як одну з цікавих форм перевірки засвоєних знань і мотивації навчання.

Окремої уваги заслуговують й інші навчальні програми. Ймовірно, вони стануть результатами подальших дослідницьких розвідок. Однак варто зупинитися на аналізі найбільш популяризованої на сучасному етапі методики навчання християнської етики в українській культурі в початкових класах. Навчально-методичне забезпечення курсу апробується як експериментальна програма навчання в школах Київщини та інших областей України і доступне великій аудиторії бажаючих завдяки підручникам, педагогічній періодиці та їх електронним версіям, розміщеним в Інтернет-мережі.

До матеріалів викладання "Християнської етики в українській культурі" (Київ, 2006-2008 рр.) відносяться: Концепція і Програма навчання й виховання в загальноосвітніх навчальних закладах; підручники і зошити з християнської етики для учнів 1-4 класів; музичний супровід для уроків з християнської етики; методичні посібники для вчителя християнської етики; методичні розробки уроків та сценарії тематичних свят (з багатьма варіантами ускладнення й різноманітності змісту).

В інтернет-мережі представлена веб-сторінка під аналогічною назвою, яка містить наступні активні рубрики: "Батькам; Вчителям; Дітям (оповідання та вірші; вікторини та конкурси; християнські свята; християнські ігри; цікаві посилання; історія християнства); інше - підручники; відео та аудіо матеріали; нормативно-правові підстави; презентації; співпрацю; служба довіри" [Християнська етика в українській культурі [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела: <http://shkoladobra-edu.org.ua>]. Підручники й робочі зошити для учнів 1-4 класів підготовлені за розділами: "Дорога добра", "Дорога милосердя", "Дорога добродійності", "Дорога мудрості". Так, "Дорога добра" доповнюється змістовими підрозділами – "Божий світ навколо нас", "Україна благословенна", що в сукупності охоплює 34 години для вивчення. Подібна структура зустрічається й в інших класах.

Таким чином, детальне ознайомлення із матеріалом "Християнська етика в українській культурі" дозволяє виокремлювати інноваційні прийоми християнського навчання. Приклад узгоджених активних зусиль науковців і практикуючих педагогів Києва допомагає зрозуміти, що за відносно невеликий період цілеспрямованої роботи, тобто декілька років посиленої праці в цьому напрямі, можна більш ефективно вдосконалити діючу в західноукраїнському регіоні систему забезпечення морально-релігійного виховання учнів, апробувати її в школах, подати на розгляд й затвердження відповідними інстанціями, впроваджувати для посилення ефективності

навчання в цій площині. Дослідно-експериментальна робота змогла б активізувати всіх учасників навчально-виховного процесу з питань релігійно-морального виховання учнів: сім'ю–учнів–школу–церкву–громадськість–вищі навчальні заклади–наукові інститути.

Отже, ця та інша методично-практична база може слугувати додатковими орієнтирами для урочної й позаурочної (гурткової) роботи з християнської етики в початкових класах. Серед сукупних наукових досліджень матимуть місце праці з вікової та інших галузей психології, методики викладання релігієзнавчих й філософських дисциплін, історії християнства, християнського мистецтва, морального богослов'я, християнської та світської педагогіки тощо.

Висновками досліджуваної проблеми є наступні положення:

- Філософія і методологія освіти відіграють важливу роль у формуванні свідомості молодого покоління, тому для гармонійного розвитку учня важливо планувати освітній процес і на основі наукового осмислення дійсності, і на засадах духовно-релігійного, морального й культурного надбання українського народу. Криза моральності, умови полікофесійності та інше мотивують актуальність впровадження навчальних курсів релігійно-морального спрямування.

- Запровадження в загальноосвітніх школах навчальних курсів релігійно-морального спрямування – без внутріконфесійної диференціації дієве і необхідне. В Україні християнство є домінуючою релігією з багатовіковою традицією позитивного впливу на людину, тому християнська етика і мораль є основоположною у в даному контексті, а отже її слід вивчати й популяризувати.

- Проблема відокремлення школи від Церкви в плані навчання й виховання дітей розуміється через призму відсторонення конфесійного ангажування, нав'язування конфесійної нетерпимості, нетолерантності по відношенню до представників інших конфесійних віросповідань. Часто християнські конфесії за посередництвом школи реалізовувати вузькоконфесійні цілі.

- Релігієзнавчі, загально християнські та дидактичні підходи – основа викладання християнської етики й моралі. "Основи християнської етики" – дисципліна християнсько-світоглядного, культурологічного та освітньо-виховного значення. Фахівець-релігієзнавець має на те підстави й можливості, щоб впроваджувати в життя уроки християнської етики для учнів різних вікових категорій, в тому числі й початкових класів.

Зміст курсу "Основи християнської етики", що майже два десятиліття років апробується в українських школах, спрямований на впровадження в систему освіти традиційних для України християнських цінностей: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі. Навчальна програма – орієнтир втілення релігійно-морального виховання особистості, що забезпечує поетапність роботи. В Україні на сучасному етапі підвищення якості змісту потребують як навчальні програми, так і навчально-методичні комплекси роботи з молодшими школярами на уроці (підручники, зошити, дидактичний матеріал на допомогу вчителю, вказівки й послідовність роботи педагога на уроках християнської етики).

Зміст та спосіб вивчення предметів релігійно-морального спрямування, згідно Концептуальних засад, ухвалених колегією МОН України, забезпечується на основі принципів положень: свободи совісті та світогляду; доступності; практичної цілеспрямованості; випереджального духовно-морального розвитку особистості; культуровідповідності та полікультурності; системності та інтегративності.

Сензитивним періодом релігійно-морального виховання дітей є молодший шкільний вік. Зміст, методи, форми релігійно-морального виховання молодших школярів засобами християнської етики дають можливість здійснювати міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, покращувати результати успішності з інших уроків. Уроки християнської етики формують моральну свідомість, переконання; збагачують дітей моральними почуттями; виробляють навички моральної поведінки; сприяють самовихованню та самовдосконаленню.

Виконане дослідження є одним з етапів до розв'язання окресленої проблеми. **Подальшої розробки заслуговують** надзвичайно багато дотичних питань, окремими з яких є: вирішення питання відокремлення; визначення пріоритетних шляхів організації тісної взаємодії школи з сім'єю та громадськістю в справі духовно-морального виховання учнів засобами християнської педагогіки; забезпечення спеціальної підготовки майбутніх спеціалістів з викладання курсу "Християнська етика" в загальноосвітній школі; підвищення професійної компетентності вчителів; детальний аналіз провідного досвіду роботи в даній галузі педагогічної діяльності; підвищення ефективності та якості викладання християнської етики в школі.

В контексті морально-релігійного виховання особистості дитини імпонують, з-поміж іншого, слова о. Миколи Вишівського – "**Заклик Твоєї дитини**". Це уявне образне звертання дитини до дорослого, що розцінюється як один із орієнтирів подальших виховних дій. "... Не давай мені все, про що я Тебе прошу, бо це мене розбещує. Іноді я просто випробовую тебе; Не бійся бути зі мною рішучим і вольовим. Це потрібно мені, бо дає відчуття власної безпеки; Не дозволяй мені набувати поганих звичок. Надіюся, що Ти допоможеш мені виявити мені їх ще у зародку; Не нехтуй

мною, коли ставлю тобі питання, бо тоді я перестану Тебе питати, а відповіді шукатиму в іншому місці; Не забувай, що я швидко расту. Напевно тобі важко іти зі мною крок у крок, але прошу тебе, постарайся..." [Витівський Микола. Християнське виховання і навчання дітей: Порадник для батьків, вихователів, учителів-катехитів / Микола Витівський. – Трускавець. Катехитична комісія Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. - 2001. – С. 63-64].

Як бачимо, існують різноманітні спонуки до послідовності впровадження принципів релігійно-морального виховання. Релігієзнавчий аналіз проблеми дає підстави констатувати потребу громадськості в релігійно-моральному вихованні дітей та молоді. Теоретико-педагогічні засади забезпечення морально-релігійного виховання є важливими до впровадження у практику роботи з дітьми в умовах поліконфесійного українського суспільства.

Теоретичне і практичне значення статті пов'язане з релігієзнавчим осмисленням методики викладання християнської етики в початкових класах і може бути використано при детальній розробці навчальних курсів (для початкових класів ЗОШ).

А н о т а ц і ї

Світлана Ковцуняк. Релігійно-моральне формування особистості молодшого школяра: релігієзнавчий аналіз проблеми. Дослідження присвячене релігієзнавчому аналізу проблеми впровадження системи релігійного навчання й виховання в сензитивному періоді формування моральності особистості - молодшому шкільному віці. Автор висвітлює місце та роль альтернативних підходів у системному впровадженні релігійно-морального виховання засобами християнської етики.

***Ключові слова:** духовність, релігійність, поліконфесійність, християнська моральність, християнська етика, молодший шкільний вік.*

Светлана Ковцуняк. Религиозно-нравственное формирование личности младшего школьника: религиоведческий анализ проблемы. Исследования посвященное религиоведческому анализу проблемы внедрения системы религиозного обучения и воспитания в сензитивном периоде формирования нравственности

личности - младшем школьном возрасте. Автор освещает место и роль альтернативных подходов в системном внедрении религиозно-нравственного воспитания средствами христианской этики.

Ключевые слова: духовность, религиозность, поликонфессиональность, христианская нравственность, христианская этика, младший школьный возраст.

Svitlana Kovtsunyak. Religious and moral formation of personality junior student: religious analysis of the problem. Studies devoted to theological analysis of the problems of introducing a system of religious education and upbringing in a sensitive period of formation of a moral person - the primary school age. The author covers the place and role of alternative approaches to implementing a system of religious and moral education by means of Christian ethics.

Key words: spiritual, religious, confessional, Christian morals, Christian ethics, the junior school age.
